

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Юлія Цуркан-Сайфуліна, к. ю. н.

*Чернівецький факультет Національного університету
«Одеська юридична академія», Україна*

АКСІОЛОГІЯ ПРАВА І АКСІОЛОГІЯ ВЛАДИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Yuliia Tsurkan-Saifulina, PhD in Law

Chernivtsi faculty of National University "Odesa Law Academy", Ukraine

AXIOLOGY OF LAW AND AXIOLOGY OF POWER: FILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECT

The article provides the philosophical and legal analysis of a connection between legal and political axiology. Particular attention is paid to the problem of force of law and its sources. In terms of legal axiology law appears as an independent force that has its origin in the fundamental characteristics of legal reality (normativity, system, general obligatory). Political axiology changes accents in the perception of law as a force. The focus here is on political determination of legal prescriptions, which sometimes takes the form of denying the independence of law and declaring it as a part of the political system. Finding a balance between these two approaches requires the use non-instrumental version of legal axiology.

Key words: law and power, power determination of law, legal axiology, political axiology.

Аксіологія права та держави – невід’ємна складова будь-яких сучасних філософсько-правових досліджень. Аксіологічний аналіз, представлений у цій статті, базується на роботах таких дослідників ціннісних проблем права як М. М. Алексеев, В. С. Нерсесянц, А. М. Бабенко, О. О. Бандура, П. М. Рабінович, К. В. Горобець, А. О. Фальковський та ін. Варто підкреслити активізацію аксіологічних досліджень у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві та філософії права (О. В. Гришук, А. Ф. Крижановський, С. І. Максимов, І. Г. Оборотов, Ю. М. Оборотов та ін.). Популярною проблематика правової аксіології є й в західній літературі, хоча в англо-американській правовій традиції їй зазвичай приділяється небагато уваги, і вона розкривається здебільшого у контексті зв’язку права і моралі. У нашому дослідженні акцент буде зроблено здебільшого на пострадянському розумінні змісту та призначення правової аксіології в філософсько-правовому дискурсі, хоча подекуди й будуть залучатися конструкти, характерні для англо-американської та континентальної (передусім німецької) традицій. Це зумовлює як статус аксіологічної проблематики в структурі філософії права, так і її релевантність для більшості проблем філософсько-правового характеру. Аксіологія права в цьому контексті розуміється як філософська концепція, напрямом саме філософського усвідомлення проблем буття права. Аксіологія права стоїть в одному ряду з іншими напрямками ціннісного пізнання: аксіологією культури, аксіологією політики, аксіологією мистецтва тощо. Можна зазначити, що за такого підходу відбувається певне звуження аксіологічної проблематики виключно до правових питань. Однак слід констатувати, що сьогодні в набагато більшій мірі, ніж раніше, актуалізуються філософські та загальнотеоретичні рефлексії проблем сучасної держави, а тому аксіологія держави починає оформлюватися в самостійну течію наукових розробок. Як справедливо зазначає С. А. Калінін, аксіологічна наповненість завжди властива будь-якому праву та будь-якій державі, а

тому не можна залишати поза полем зору державознавчі аксіологічні концепції¹.

У цьому контексті констатується вузькість методологічного інструментарію аксіології права, яка цікавиться правом як таким, і в своїх дослідженнях не прагне усвідомити внутрішню ціннісну структуру як окремих правових феноменів, так і ціннісної наповненості правового життя. Це вимагає доповнення аксіології права теоретичними конструкціями, що описують, насамперед, правове життя у всьому різноманітті його проявів, а тому розглядають право не як ціле, але як цілісність, складеність, тобто специфічну інтегративну сферу, в якій виникають протиріччя, конфлікти, проблеми та кризи. У цьому зв'язку показово, що питаннями ціннісної природи права займаються як філософи права, так і теоретики права, що наводить на думку про існування деякого спільного простору, «прикордонної зони» аксіологічного усвідомлення права, що концентрує у собі філософські концепції та теоретичні конструкції. При цьому підкреслюється, що саме на такому рівні можливе поєднання аксіології права та аксіології держави в одному методологічному полі, що, у цьому контексті може іменуватися правовою аксіологією².

Дійсно, саме з позицій правової аксіології уможлиблюється поєднання філософських, теоретичних та навіть галузевих наукових пошуків, сприйняття аксіосфери права та аксіосфери держави як цілісних, нерозривно пов'язаних феноменів. У той же час, слід констатувати, що сьогодні розвиток правової аксіології концентрується здебільшого у філософсько-правовому контексті, що пов'язано з необхідністю вимальовування її методологічних та гносеологічних контурів. З огляду на це, можна зауважити, що правова аксіологія, будучи порівняно новим напрямом філософсько-правової інтенції, сьогодні посідає одне з ключових місць в системі філософії права. Вбачається, що цьому є декілька причин. Перша із них коріниться у специфіці самої філософії права, яка багатьма дослідниками розглядається як суто аксіологічна сфера знань.

Ще однією перевагою використання правової аксіології, на яку не часто звертають увагу дослідники, є те, що вона дозволяє показати взаємодію різних типів цінностей всередині правового життя. У контексті дослідження проблематики співвідношення права і сили особливої ваги набуває розгляд співвідношення правових та політичних цінностей.

Розвиток сучасних уявлень про право і політику як двох сфер життя людини напряму пов'язані з усвідомленням їх ціннісної характеристики. Ідеться в даному випадку не про те, в призмі яких суджень та оцінок відбувається актуалізація права і політики, а про те, яким є зміст цих двох систем, які ідейні згустки вони в собі несуть.

Особливо цікавою взаємодія правової та політичної аксіології полягає в тому, що на феноменальному рівні ці дві системи часто розглядаються як нерозривно прив'язані одна до одної, майже тотожні. Наприклад, в дослідженнях з питань політичної аксіології не так часто відбувається змістовний аналіз суто політичних цінностей, а робиться акцент на політико-правових цінностях, чим підкреслюється їх проміжний, прикордонний статус. Але чи можемо ми говорити про те, що правові та політичні цінності можуть існувати паралельно? Чи існують якісні відмінності між правовою та політичною аксіологією?

Як уявляється, формування уявлень про внутрішню єдність політичних і правових цінностей і взагалі права і політики нерозривно пов'язані з розвитком самої політико-правової думки. Дійсно, політична і правова наука не так вже й давно відокремилися одна від одної, а формування самостійних наукових дискурсів довкола цих феноменів зайняло багато часу. Але при цьому лише в останні десятиліття приходить усвідомлення, що наявність у права, політики, моралі тощо власної відносно автономної системи цінностей — це, по суті, питання про існування самих цих сфер життя людини.

З точки зору юриспруденції, питання про співвідношення політичної і правової аксіології практично ніколи не ставилося, принаймні, якщо говорити про новітній юридичний дискурс. Традиційно правова аксіологія розвивалася в руслі розмежування права і моралі. У цьому сенсі, як це не парадоксально може прозвучати, представники юридичного позитивізму, яких часто звинувачують у відмові праву в ціннісних характеристиках, зробили для становлення правової аксіології більше, ніж представники будь-якої іншої течії. Старанно розмежовуючи право і мораль позитивізм тим самим створив цілу низку підстав для того, аби виокремлювати сферу власне правових цінностей, які можуть лежати за межею моральної оцінки.

¹ Калинин, С.А. (2011). Методологическое измерение аксиологии права. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*, X. Одеса, 270.

² Горобец, К.В. (2013). *Аксиосфера права : философский и юридический дискурс*. Одесса: Феникс, 15.

Тут варто прояснити, що існує дві генеральних лінії сприйняття правових цінностей. Одна лінія говорить, що правові цінності є проявом моральної природи права, адже в більшості випадків саме мораль може бути критерієм для оцінки діючого права. Інша лінія говорить, що правові цінності мають свій особливий статус в системі соціальних цінностей. Другий варіант виглядає більш прийнятним, але не тому, що тут відбувається відмова праву в можливості його моральної оцінки. Тут має місце невизнання тези, відповідно до якої мораль володіє монополією на соціальні цінності. Це є значним спрощенням існуючої в суспільстві аксіосфери.

Але так само, як система правових цінностей може розглядатися як відносно автономна по відношенню до моральних цінностей, самостійною є й система політичних цінностей. Правові цінності є власне-правовими феноменами, які лежать в основі права і виступають одночасно його першоелементами та інструментами, за допомогою яких відбувається пізнання права. Основна характеристика правових цінностей — їх зміст розкривається винятково в межах правової сфери життя суспільства, ніде, окрім права, вони існувати не можуть. До таких цінностей належать законність, правосуддя, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, правова процедура тощо. Від правових цінностей слід відмежовувати цінності, що мають юридичний статус. Вони не є правовими за своїм змістом, а просто отримують захист з боку права.

Чи можна говорити про існування таких само цінностей у сфері політики? Які б не мали жодної іншої сфери свого існування, окрім політичної? Це питання є більш ніж складним, оскільки з позицій політичної аксіології існує декілька основних підходів до розуміння політичних цінностей. Макіавелліанська традиція робить акцент на доцільності та користі як основоположних орієнтирах оцінки діяльності політичних акторів, тоді як кантіанство забороняє розглядати людей як засіб досягнення політичних цілей. Однак за будь-якого підходу до розуміння політичної аксіології, набір основних політичних цінностей є незмінним: влада, панування, загальне благо, чесність тощо.

Правові та політичні цінності перебувають одночасно у двох станах. З одного боку, доцільно говорити про їх розмежування, оскільки вони виражають, по суті, різні платформи соціального буття індивіда, а з іншого – постійно взаємодіють. Один із варіантів такої взаємодії пропонує Ю. Габермас, коли намагається застосувати свою теорію комунікативної дії до проблем політичної та правової сфери. Для німецького філософа мораль, право та політика перебувають у взаєминах конвергенції, але при цьому основне питання має якраз аксіологічний характер: у чому полягає примусовість моральних, правових та політичних норм? Тут необхідною є апеляція до аксіології, оскільки причини виконаності норм лежать у площині легітимності. Ю. Габермас вважає, що основним ціннісним інструментом досягнення правового і політичного консенсусу є залученість Іншого до ухвалення рішень¹ (Хабермас, 2001, сс. 60–62). Право у цьому контексті набуває і політичного значення, оскільки його легітимність є тим вищою, чим більший стосунок до його формування відчувають індивіди, які можуть при цьому сповідувати абсолютно різні доктрини та концепції. Політична і правова аксіологія, відтак, поступово відходить від парадигми розмежування до парадигми конвергенції. Ці процеси мають на меті не підмінити право політикою чи навпаки, а показати субстантивну єдність права і політики в сучасному інтерсуб'єктивному дискурсі (К. В. Горобець, 2015а).

Важливим висновком, пов'язаним із співвідношенням політичних і правових цінностей, є силовий характер права, а особливо – джерел сили права. Незважаючи на те, що зв'язок права і сили, а також права і влади є доволі поширеною філософсько-правовою тезою, можна констатувати відсутність системних досліджень, присвячених цій проблематиці. Класичними, утім, лишаються праці І. О. Ільїна, якому належить глибокий методологічний огляд меж застосування сили в праві. Окремо торкалися цих питань також деякі сучасні філософи права: Б. Таманага, Ю. Габермас, Дж. Фінніс, Д. Ллойд, а також класики філософії та теорії права минулого століття: Г. Радбрух, Г. Кельзен, Г. Харт, Л. Фуллер та ін.

Серед найбільш фундаментальних проблем сучасної філософсько-правової думки — це питання владної зумовленості права. У найбільш глобальному своєму вираженні ця проблема має значну кількість проявів та охоплює практично усі значимі аспекти його буття. У той же час, можна констатувати, що її глибинні підвалини сягають філософсько-правового за своєю природою питання щодо того, чи лежить в основі права сила, чи воно саме є силою, яка має бути врахована у

¹ Хабермас, Ю. (2001). *Вовлечение Другого. Очерки политической теории*. Санкт-Петербург: Наука, 60–62.

соціальному розвитку. Одна чи інша постановка питання може привести до цілого ряду неоднакових висновків, що матимуть значний вплив на розуміння права як соціального феномену, яке все більшою мірою виходить за межі держави та стає плюралістичним. Пошуки відповіді на питання щодо того, яким чином право регламентує людську поведінку є сферою пошуку багатьох філософсько-правових дисциплін, серед яких особлива роль відводиться юридичній антропології. Однак перш ніж перейти до методологічного аналізу цієї проблеми, слід звернутися до того, щоб охарактеризувати вихідні постулати, що лежать в основі нашого уявлення про “силову” характеристику права.

Як видається, питання про те, чи може зміст та функціонування права бути детермінованими силою, має розглядатися у декількох площинах. По-перше, має бути вирішено, про яку силу ідеться. Тут може бути два варіанти: сила права може інтерпретуватися в релігійно-моральному сенсі, коли право виявляється формою вираження божественної волі чи певних фундаментальних уявлень про людську природу (сила як деякий незмінний та незалежний від людської волі абсолют, нерациональна сила); або ж сила може трактуватися як здатність зумовлювати зміст та форму правових приписів, цінностей та інститутів з конкретно визначеною метою чи в чийсь інтересах, що наближає нас до співвідношення права та політики (відносна сила, яка підлягає раціоналізації у формах правотворчості та правозастосування). По-друге, має бути з'ясовано, чи є право самостійним соціальним інститутом, який має власний зміст, чи воно в принципі здатне виступати лише формою існування соціальних відносин та інститутів, а відтак його зв'язок із силою є невід'ємною складовою функціонування правових систем.

Перший ракурс цієї проблеми має більшою мірою гносеологічний характер, оскільки з'ясування того, яка саме сила може бути основою для права, мало впливає на сприйняття самого права. Взагалі, постановка питання про силову зумовленість права напряду веде до інструменталістського розгляду права в системі соціальних інститутів (тут доцільними є приклади прагматичного розгляду права як інструменту соціального контролю чи соціального управління). Ідеться про те, що з точки зору абсолютистського трактування проблеми, сила властива праву не стільки за рахунок його властивостей як соціального феномену, скільки за рахунок того, що воно є свого роду формою, опосередковуючим елементом в нормативному структуруванні реальності. Право є силою остільки, оскільки воно є породженням людського духу, людської природи тощо.

Такий абсолютистський підхід є властивим для більшості природно-правових концепцій минулого та сучасності. Відомою та показовою тут є думка Г. Гроція, що природне право є настільки самостійною і незалежною силою, що навіть Господь не в силах вплинути на його зміст. Звідси такі фундаментальні принципи природного права як перевага миру над війною, необхідність виконання договорів, існування природжених прав людини тощо становлять основу для сили права незалежно від того, яким чином до цього ставиться законодавець. Отже, сила права не залежить від інститутів, які його забезпечують. Сила права — в його внутрішньому раціональному змісті, в тому, що воно є соціальною необхідністю, а його розвиток — соціальною закономірністю.

Утім, такі інтерпретації зв'язку права і сили мають серйозні вади, зумовлені, зокрема, тим, що вони не дають змогу з'ясувати соціальні причини примусовості права, а відтак — його сили. Пояснення права з позицій людського розуму та існування певних незмінних причин та підстав правового розвитку, які є характерними для класичного юснатуралізму, у більшості випадків, ведуть до європоцентризму та поширенні ідей раціональності на ті правові сфери, для яких вона не характерна. У цьому сенсі більш перспективними видаються ті підходи до розуміння зв'язку права та сили, які пояснюють його з відносних позицій. Вони розвиваються здебільшого в руслі юридичного позитивізму, соціологізму та інтегральних філософсько-правових концепцій.

Саме така постановка проблеми є характерною, наприклад, для тих філософсько-правових та загальнотеоретичних юридичних концепцій, які ставлять за мету з'ясування властивостей права як соціального феномену та демонстрацію зв'язку цих властивостей із примусовою силою права. Так, для С. С. Алексеева проблема примусовості права пов'язується з його нормативністю, яка отримує своє вираження в догмі права. Розкриваючи зв'язок влади і права, він пише: «як це не парадоксально, насправді суворі і жорсткі риси права багато в чому мають коріння ні в чому іншому, а як раз у моралі, в її безкомпромисних, нерідко максималістських, граничних вимогах, безоглядних імперативах. Вся справа лише в тому, що ці вимоги й імперативи, коли вони «виходять» на владу, отримують каральну підтримку від влади, яка використовує — нерідко за власним розсудом, по максимуму — свої каральні, примусово-владні прерогативи, надаючи своїм

велінням юридичну форму»¹. Із цієї цитати помітно, що сила права, його примусовість є не внутрішньою, іманентно властивою праву властивістю. Вона виражена в тому, що право пов'язане з владою, політикою та державою. І саме за рахунок цього набуває своєї сили. Саме тому сила права в такій інтерпретації є відносною категорією, що виражає не сутнісний, буттєвий аспект права, а його діяльнісний вимір, пов'язаний із тим, як право застосовується. Суто методологічно таке бачення зв'язку права та сили сходиться до ідей Г. Радбруха, який довів, що релятивізм як метод філософії права є безальтернативною основою юридичного позитивізму. Він писав, що релятивізм — єдина обов'язкова засада для примусової сили позитивного права. Адже якби існувало природне право, тобто однозначна, пізнавана, доказова юридична істина, то в жоден спосіб не було б зрозуміло, чому позитивне право, яке перебуває в суперечності з цією абсолютною істиною, мусить мати обов'язкову силу. Тому зобов'язувальну силу позитивного права можна заснувати лише на тому факті, що справжнє (тобто реальне, дійсне, позитивне) право є ані пізнаваним, ані доказовим².

Отже, релятивістський погляд на зв'язок права та сили показує, що примусовість, владна зумовленість та загальна обов'язковість права є зовнішніми його параметрами, зумовленими існуванням влади як особливого соціального інституту. Однак такий ракурс розгляду проблеми також не позбавлений певних вад. Він в цілому відповідає уявленню про те, як функціонує право в державі, однак не пояснює того, яким чином набуває примусової сили міжнародне право, оскільки очевидно, що прямого зв'язку з владою в міжнародному праві немає. Тут примітним є протиставлення в міжнародно-правовій думці концепцій «панування права» та «панування сили». Сама по собі концепція панування сили спрямована на виправдання застосування сили з метою досягнення певних зовнішньополітичних задач при повному ігноруванні існування міжнародного права. Уже навіть тут помітно, що право і сила не зв'язуються, а протиставляються, а правові засоби розглядаються як несилові. З одного боку, з такою позицією можна погодитися в тому сенсі, що право дійсно є інструментом обмеження сили. Але з іншого боку таке бачення самого концепту сили є явно звуженим. Утім, міжнародне право є силою в тому сенсі, що з його існуванням погоджуються і рахуються, хоча часто воно й є продовженням міжнародної політики. Однак наскільки тісно право не було би пов'язане з політикою, його сила усе одно має самостійне незалежне джерело, що має своїм корінням специфіку самого права як особливого соціального регулятора³.

Сила права, таким чином, виявляється пов'язаною з політикою, основною сферою існування якої є владні відносини. Саме питання політичної детермінованості права часто стають основними при розгляді проблем сили права і права сили. Це цілком зрозуміло, адже політика і право мають прямий і безпосередній зв'язок із силою. Але сила в цих двох соціальних системах сприймається по-різному. Для політики сила виступає основним інструментом (а подекуди й метою) досягнення визначеної цілі. З урахуванням традиційного розмежування макіавелліанського та кантіанського підходів до змісту політичного процесу, можна констатувати, що макіавеллізм напряму націлений на використання сили як ключового важеля впливу на людей. Сила тут сприймається як дещо тотожне міці та владі: чим більше сили, тим більше влади. А оскільки панування саме по собі сприймається в макіавеллізмі як самоціль, то й право виявляється підпорядкованим йому.

У кантіанстві політика розглядається у контексті практичного розуму, який є джерелом і права, і моралі, і політики. В цьому сенсі з аксіологічної точки зору вони виявляються пов'язаними однією системою цінностей. При цьому варто мати на увазі, що до числа цих цінностей не входять сила, доцільність та міць. Тобто, право та політика виключаються з простору «силового» дискурсу: їх зміст та мета детерміновані людською мораллю та апеляцією до трансцендентальної природи людини.

У цьому контексті слухними є зауваги І. О. Ільїна, який, розглядаючи проблему сили в праві, пише, що саме питання про те, чи є право силою, має бути відкинута уже на етапі його постановки. На його думку, не можна сказати, що «право є силою» чи «право не є силою», оскільки обидві такі відповіді можна тлумачити так, ніби вирішується питання реального збігу цих двох феноменів. Він

¹ Алексеев, С.С. (1999). *Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования*. Москва: Статут.

² Радбрух, Густав (2006). *Філософія права*. Київ: Тандем, 25.

³ Горобець, К.В. (2016). Осмислюючи міжнародне верховенство права. Задорожній, О.В., Поєдинок, О.Р. (ред.). *Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини. Liber Amicorum до 60-річчя проф. В.В. Мицика*. Київ; Одеса: Фенікс, 45-70.

пропонує ставити питання інакше: «коли і за яких умов право має розглядатися як сила?»¹. Вирішення цього питання стосується не лише меж та засобів правового впливу, які доволі детально розглядаються у філософсько-правовій доктрині, але й змісту права.

Саме тому сучасний філософсько-правовий ракурс розгляду права та сили (божественної, політичної, економічної, військової тощо) має бути спрямованим на проблематику змісту права. У більш широкому контексті, питання має ставитися таким чином: чи має право власний зміст, незалежний від інших складових соціальної реальності, чи право є формою, яка може бути заповнена будь-якими нормативами та цінностями? По суті, лише та чи інша відповідь на це питання надає можливість визначитися з тим, чи є право самостійною силою у суспільстві.

Тут слід підкреслити, що змістовна характеристика права є однією з основних точок суперечностей між юридичним позитивізмом (включаючи соціологічну його інтерпретацію) та природно-правовими вченнями, а також деякими інтегральними правовими теоріями². За великим рахунком, коли юридичний позитивізм робить акцент на формальних характеристиках права, залишаючи поза межами розгляду його зміст, це створює передумови для висновку, що право є важливою соціальною силою саме завдяки тому, що його формальна визначеність, процедурність та нормативність певним чином структурують соціальну реальність. Сила права тут пов'язана, передовсім, з його можливістю виступати фактором спрямування людської поведінки. При цьому не має значення, що саме є змістом правових норм і які цінності стоять за правовими інститутами. Тут цілком показовою є позиція Ю. Габермаса, для якого сила права є безпосереднім проявом процесуальної легітимності: відчуття причетності до створення та втілення у життя правових норм створює стан причетності і до певного правового дискурсу теж: «сучасний правовий устрій може бути легітимним, тільки якщо він базується на ідеї самовизначення: громадяни завжди мають бути здатними вважати себе творцями закону, об'єктом дії якого вони є»³.

Позитивістські інтерпретації змісту права напряду допускають можливість впливу на його зміст за рахунок значної кількості факторів. Сила тут є цілком допустимим та доцільним інструментом впливу на правові інститути. Обмеженість такого силового впливу вимогами дотримання процесу (справедливість правових норм залежить від дотримання процедури їх ухвалення) є гарантією того, що право є не лише формально, але й змістовно визначеним. Просто цей зміст є мінливим та залежним від значної кількості чинників. Таким чином, у юридичному позитивізмі рухомість змісту права та стійкість його форми дозволяють сприймати право і як самостійну силу в суспільстві, і як інструмент силового впливу. Право може розглядатися як інструмент, не лише як мета. Єдиною значимою межею, яка визначає межі застосування сили за такого підходу, є процедурна відповідність. Як пише Б. Таманага, якщо немає вищих стандартів, за якими можна оцінити моральну правоту закону (а юридичний позитивізм якраз схильний відкидати наявність таких вищих стандартів), то закон можна визнати належним, якщо належними є процедури, за допомогою яких його було створено⁴. Відповідно до цієї логіки, якщо застосування сили в правовій сфері відбувається відповідно до процедури, то можна припустити, що таке застосування сили є не лише легальним, але й легітимним.

Інтегральна юриспруденція та деякі сучасні природно-правові доктрини інтерпретують зміст права інакше. Вважається, що право завжди має у своєму змісті деякі константи — принципів положення, цінності, виключення яких зі змісту права веде до втрати ним своєї сутності. Серед таких принципів положень справедливість, людська гідність, свобода, рівність тощо. Сила права виражається у тому, наскільки послідовно та ефективно ці цінності втілюються у формі правових нормативів та практиці правозастосування. Чим більшою мірою право може гарантувати реалізацію цих цінностей, тим вищою є його сила. З іншого ж боку, такий підхід значно обмежує можливості використання «права сили», оскільки у більшості випадків сприйняття права у цьому ракурсі зумовлює відмову від внутрішнього незмінного змісту права, його сутності.

¹ Ильин, И.А. (1993). Понятия права и силы: (Опыт методологического анализа). *Собрание сочинений в 2 т.* Москва: Медуум, 42–43.

² Оборотов, Ю.Н. (2012). Многоаспектность содержания права. *Научові праці Національного університету «Одеська юридична академія», XI.* Одеса, 197-202.

³ Habermas, J. (1998). *Between Facts & Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law & Democracy.* Cambridge: Cambridge University Press, 449.

⁴ Tamanaha, B.Z. (2004). *On the Rule of Law: History, Politics, Theory.* Cambridge: Cambridge University Press, 101.

Один із небагатьох сучасних філософів права, які прямо займалися проблемами зв'язку права і сили, Д. Ллойд, пише, що з точки зору проблем змісту права принципового значення набуває питання, чи входить сила і породжуваний нею примус складовими права? Аналізуючи різні точки зору, він приходить до висновку, що сама по собі сила знаходиться за межами права як такого, тобто вона не є його елементом. «Правовий примус, — пише він, — зводиться до простої технічної процедури, яка не має принципового значення для існування права як соціального феномену»¹. Протилежна позиція, висловлена Г. Кельзенем, звучить як «Право — це норма, що підкріплена санкцією»², а отже примусова сила є необхідною умовою існування права як логічної конструкції. Прагнучи примирити ці дві позиції, сучасний американський теоретик природного права Дж. Фінніс зазначає, що розмова про примусовий характер норм обов'язковим чином веде до проблем рівності перед законом. Однак при цьому це не означає, що закон неможливо мислити без примусу, оскільки примус є однією з форм імплікації закону. Отже, сила права не тотожна його примусовості, адже передбачає також звернення до сфери цінностей, що поділяються певним співтовариством³.

Невід'ємність аксіологічних складових права накладає певну специфіку і на інтерпретацію проблеми права і сили. Якщо юридичний позитивізм більшою мірою зосереджений на питанні визначення допустимих меж застосування сили, то інтегральні теорії у більшості випадків акцентують увагу на іншому аспекті, а саме на напрямках застосування сили в праві. З цієї точки зору цінності, які лежать в основі змісту права, виступають свого роду координатами застосування правового примусу: сила права має проявлятися там і тоді, коли фундаментальні цінності права опиняються під загрозою.

Таким чином, можна виділити щонайменше три фундаментальні проблеми, пов'язані з проблематикою зв'язку права та сили, а також права і влади, що є однією з інституційних форм сили у суспільстві:

(1) у філософії права виділилося дві крайнощі, що символізують зв'язок права із владною: з одного боку констатується беззмістовність права та розгляд його винятково в інструменталістському ключі, і тоді влада права опиняється “зав'язаною” на існуючих інститутах і є немислимою поза їх контекстом, з іншого боку право проголошується автономною сферою соціального владарювання, що відриває його від інституційної структури суспільства;

(2) проблемним є питання про джерело влади права: якщо стати на позицію філософсько-правових концепцій, що пов'язують буття права з суб'єктивними емоційно-раціональними сферами (І. О. Ільїн), то владна характеристика права з'являється з нівідкуди, оскільки неможливо встановити джерело, походження примусу, що діє на тих індивідів, які добровільно праву не підкорюються; якщо ж пристати на об'єктивістські трактовки силової (примусової) характеристики права, як це робить, до прикладу, Г. Кельзен, то виявляється, що значення дій окремих осіб з підпорядкування своєї поведінки праву зводиться нанівець;

(3) право, влада та політика, виведені за межі “силового” дискурсу, починають підпорядковуватися волюнтаристській логіці: втрата примусової сили правом внаслідок його відмежування від влади на нормативному рівні веде, як правило, до безвихідних ситуацій як в досягненні права, так і в оцінці перспектив його функціонування.

Ці три проблеми, що виникають при першому наближенні до проблеми зв'язку права та влади мають отримувати своє вирішення за рахунок долучення до дослідження тих підходів та науково-дослідних програм, які мало характерні для англо-американського філософсько-правового дискурсу, в якому сформувалася переважна більшість існуючих поглядів на цю проблематику. Аксіологічна складова філософії права, яка є особливо важливою в аспектах дослідження співвідношення права та влади, права та сили, права та політики є фактором досягнення правової сфери як самостійної частини людського буття. Саме тому методологічна програма правової аксіології відіграватиме особливу роль при дослідженні проблем легітимації та диференціації права і політики, набуття ними характеристик інституційних складових соціальної системи.

¹ Ллойд, Д. (2006). *Идея права*. Москва: Книгодел, 41.

² Кельзен, Г. (2004). *Чисте правознавство. З додатком: Проблема справедливості*. Київ: Юніверс, 112.

³ Фінніс, Д. (2012). *Естественное право и естественные права*. Москва: ИРИСЭН; Мысль, 310-315.

References

---

1. Alekseev, S. S. (1999). *Pravo: azbuka – teoriia – filosofii: opyt kompleksnogo issledovaniia*. Moskva: Statut.
2. Finnis, D. (2012). *Iestestvennoe pravo i iestestvennyie prava*. Moskva: IRISEN; Mysl.
3. Gorobets, K. V. (2013). *Aksiosfera prava: filosofskii i iuridicheskii diskurs*. Odessa: Feniks.
4. Gorobets, K. V. (2016). Osmysliuiuchy mizhnarodne verkhovenstvo prava. Zadorozhnii, O. V., Poiedynok, O. R. (red.). *Vid teorii mizhnarodnogo prava do praktyky zahystu prav liudyny. Liber Amicorum do 60-richchia prof. V.V. Mytsyka*. Kyiv; Odessa: Feniks.
5. Habermas, J. (1998). *Between Facts & Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law & Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Habermas, U. (2001). *Vovlechenie Drugogo. Ocherki politicheskoi teorii*. Sankt-Peterburg: Nauka.
7. Iliin, I. A. (1993). Poniatiiia prava s sily: (Opyt metodologicheskogo analiza). *Sobraniiie sochinenii v 2 t*. Moskva: Medium.
8. Kalinin, S. A. (2011). Metodologicheskoe izmereniie aksiologii prava. *Naukovi pratsi Natsionalnogo universytetu «Odeska iuridichna akademiia», X*. Odesa, 269-279.
9. Kelzen, G. (2004). *Chyste pravoznavstvo. Z dodatkom: Problema spravedlyvosti*. Kyiv: Univers.
10. Iloid, D. (2006). *Ideia prava*. Moskva: Knigodel.
11. Oborotov, U. N. (2012). Mnogoaspektnost sodержaniia prava. *Naukovi pratsi Natsionalnogo universytetu «Odeska iuridichna akademiia», XI*. Odesa, 197-202.
12. Radbruch, Gustav (2006). *Filosofiiia prava*. Kyiv: Tandem.
13. Tamanaha, B. Z. (2004). *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.